

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola

Boros Miklós János

Személyes képmások

Az intuitív tér- és képeleményről szobraim tükrében

A DLA értekezés tézisei

Témavezető:

Bencsik István professor emeritus

Társ-témavezető:

Dr. Habil Gaál Tamás

2015

A doktori képzés munkaprogramjában a tér és az optikai jelenségek vizsgálatát határoztam meg célul. Ebben a témakörben több éve készítek szobrokat, installált plasztikákat. Kutatom e jelenségek összefüggéseit, keresem az újraértelmezések lehetőségeit. A térrel, a valós tér tükör által alkotott képével, ennek különböző illúziós lehetőségeivel foglalkozom. Az értekezés az eddig elért szobrászati eredményeim tükrében vizsgálja ezt a problémakört.

1. Bevezetés

A DLA értekezés bevezetésében röviden bemutatom azt a folyamatot, amely az indíttatásoktól a jelenben megfogalmazódó alkotói problémákig ível. *A szobrokról* című alfejezetben – a fotódokumentációt rövid műleírással kiegészítve – bemutatok azokból a munkáimból néhányat, amelyekre a későbbiekben az értekezésben hivatkozom.

A szobrokat érintő kulcskérdések – az értekezés témáit előrevetítve – az alábbi fogalmakhoz kapcsolódnak:

- valóság és látszat;
- pillanatnyiség és állandóság;
- fizikai és metafizikai tér;
- a szobor tere és az általa teremtett térképzet összefüggései;
- anyagkapcsolatok, a szobor anyagait meghatározó tényezők;
- fogalmi és fogalom fölötti nyelv;
- a tükör;
- külső és belső tér;
- a végtelen tér képe, érzete, tér és idő;
- személyes kép- és térélmény.

2. A racionális gondolkodástól az irracionális felé?

A képzőművészet (szobrászat) eszköze, azaz a látás nyelve tökéletesen alkalmas arra, hogy a racionális, analitikus módszereken túl, azokat meghaladva az alkotó, vagy a művet „megelő” olyan területekre jusson, amelyek az „intellektualizálás” eszközeivel elérhetetlenek. A szobrászi munka, a szobrászi látás, és ezzel együtt a

művek befogadása eszköze lehet a tapasztalati világ jelenségein túli, az érzékszervekkel fel nem fogható, a metafizikai valóság(ok) megélésére, megismerésére. A kontemplatív attitűd lehetővé teheti a mű befogadója számára, hogy a világ és a művészet jelenségeiben fésztelenül éljen meg dolgokat, és ne csak megfigyelőjévé, hanem részesévé váljon azoknak. Így nem a látvány képi információit értelmezi, elemzi, nem annak alapján von le utólagos konzekvenciákat, hanem jelen időben éli meg azt. Ez a „gondolkodásmód” intuitív szemléletmódként is meghatározható.

Ebben a fejezetben – az érzet, beleérzés, külső és belső megismerés című alfejezeteken keresztül – egy olyan gondolati irányvonalat vázolok fel, amelyen keresztül egyértelművé válnak az értelmezés és az intuitív szemléletmód közötti különbségek, illetve az ezek között lehetséges kapcsolatok vizsgálatának igénye merül fel.

3. Az intuíció

Az ihlet, az intuíció, a közvetlen megismerés, a kontempláció – megfelelő értelemben véve – összegző meghatározása, kifejezőeszköze annak a folyamatnak, amiben a racionális és az irracionális, a gondolkodás és benneélés egyensúlyba kerül, amiben egy műalkotás megszülethet, és ahogyan az értelmezhető.

Az intuíció fogalma, az intuícióról való gondolkodás napjainkban meglehetősen zavaros, és sokszor félreértelmezett. Az intuíció fogalmának különböző körülírásai, definíciói kapcsán észrevehető egy látszólagos ellentmondás. Ezért ebben a fejezetben az intuíció fogalmát járom körül Benedetto Croce, Dienes Valéria, Somogyi József, A. K. Coomaraswamy, József Attila, Szabó Zsigmond gondolatainak vizsgálata és összehasonlítása során.

Az intuíció meghatározása kapcsán – Dienesel egyetértve – a „fogalmakba rögzítés” problémája jelenti a legfőbb akadályát a pontos definíciónak. Azokat a jelenségeket, amiket Dienes „kifejezetlen”, „köntöstelen” gondolatnak ír, József Attila sok esetben intuícióként határozza meg. Nyilvánvaló, hogy az időhöz fűzött viszonyában a „futó képszerűségek, tűnő benyomásfoszlányok” megegyeznek József Attila intuíció definíciójával. József Attila ezzel szemben az ihletet,

határozza meg hasonló módon, ahogyan Dienes, Croce, vagy akár Coomaraswamy az intuíciót. Somogyi ízekre szedi, analizálja az intuíció különböző „fajtáit”. Számára legfeljebb metaforikusan értelmezhető ezeknek a nagy része, kiemelve azok közül a *közvetlen szemléletet*, ami megfelelő értelmezéssel önmagában a megismerés eszköze lehet.

Ahogy Suzuki írja, „a zen-megközelítés azt jelenti, hogy behatolunk magába a tárgyba és belülről vesszük szemügyre”, úgy József Attilánál is megjelenik a „belülről olvasván” kifejezés, ami egyenlő a közvetlen szemlélettel; a tárgyban, a tárgy segítségével való elmélyülés, amiben „alany és tárgy, látó és látott egyesül a látás eseményében”.¹

4. Az intuitív térszemléletről bővebben

*A tér a filozófia és a gondolkodás egyik alapfogalma. A szobrász számára inkább alapanyag. A gondolkodás számára nem definiálható egyszer és mindenkorra. A szobrász számára alakítható, változtatható. Henri Focillonnal egyetértve: „A tér a műalkotás helye, ám ez nem csupán annyit jelent, hogy helyet foglal benne: saját szükségleteinek megfelelően bánik vele, ő határozza meg, sőt alkotja meg olyannak, amilyenre szüksége van.”*²

Ahogy az intuíció definiálása, „fogalmasítása” nehézkes, vagy akár lehetetlennek tűnő, úgy a térről is megállapítható, hogy „természetszerűen ellenáll a fogalmakba öltöztetésnek”. *A tér fogalma* című fejezetben az *intuitív térszemlélet* fogalmának meghatározása kapcsán felmerült gondolatokat járom alaposabban körül. Ehhez Martin Heidegger, Székely János, Schneller István, Moravánszky Ákos és M. György Katalin a tér kapcsán alkotott nézeteit, gondolatait hívom segítségül. A *szobor-tér* című alfejezetben – az intuitív térszemlélet alapállásából vizsgálva – a *Belül tágasabb* című szobrom elemzésén keresztül hozok példát tér és ember kapcsolatának lehetőségeire.

¹ Szabó Zsigmond: *A tér és a művészet*. In: *Tér a szobrászatban, a szobrászat tere*. Műcsarnok, Budapest, 2005. 25. o.

² Henri Focillon: *A formák élete. A nyugati művészet*. Gondolat, Budapest, 1982. 30. o.

5. Tér-idő-intuáció

Azáltal, hogy egy jelenség egy szoborban meggyökerezik, tárgyiasul, folyamatosan átélhető lesz. A szobor, a tükörkép és az azzal létrehozott illúzió eszközével a jelenben, „jelen”-ségek helyévé válik. Ezek a jelenségek nem meghatározhatók csupán időbeli, vagy csupán térbeli folyamatként. A szobor egységében láthatóvá válik, és felfoghatóvá válhat a tér időbelisége és az idő térbelisége.

A jelenségeknek a szoborban való tárgyiasulásával, a pillanatnyiség tárgyban való folyamatos működésével kapcsolatos verbális értelmezés lehetőségeit keresve a költészetben, és a költészet eszközeiben találtam olyan analógiákat, amik mind konkrét, mind pedig átvitt értelemben kapcsolódnak a jelenségek, a szubjektivitás, valamint a tükör és a tükröződés problémaköréhez. Ebben a verbális nyelvben látom annak a lehetőségét, ami – az intuitív, belehelyezkedő, szubjektív alapállás által – lehetővé teheti az adott képzőművészeti probléma mélyebb megértését és megoldását. Az értelmezés számára a költői, szimbolikus nyelv lehet az, ami „hidat épít” a fogalmi nyelv és a különböző (képző)művészeti nyelvek között.

Az állandósított jelen című alfejezetben, a szobraimban létrejövő jelen-ségek időhöz való viszonyát és a költészetben „használt” időbeliség fogalmát állítom párhuzamba.

„A lírában nincsen időbeli egymásutánosság. A lírai költészet ideje a prézens, amely azonban nem az aktuális jelent, ti. a múlt és a jövő közti szinte meg nem ragadható és szüntelenül a múltból a jövő felé mozgó határvonalat fejezi ki (vö. pl. a dráma ideje), hanem a nem múltó jellegű időt, amely a szentenciák, közmondások és törvénytárak idejével rokon (gnómikus jelen).”³

³ Jan Mukařovský: *A lírai költészet; A költői mű mint értékek összessége.*

<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-aprilis/CSEH-POETIKAK/A-lirai-koelteszet-A-koeltoi-mu-mint-ertekek-oesszessege>, (utolsó letöltés: 2014. december 15.)

Egy költői kép jelen idejűvé válik a befogadás során. A szobraim valós térben és időben megjelenő új tükörképe, a szobrászi kép is jelen idejű. Állandósított jelen, „nem múló jellegű idő”, azaz *gnómikus* jelen. Ennek a különleges időbeliségnek nyelvtani megfelelője a gnómikus aorisztosz igeidő (igeszemlélet).⁴

„az ihlet nem semmisíti meg az időt, hanem megszelidíti, értelmes végtelenséget alkot. [...] azt látjuk, hogy bár csak egyetlen idődarabot fog össze, ezt az idődarabot végtelenné mélyíti, képletesen szólván, az idő végtelen egyeneséből lecsíp egy részt és azt végtelen, önmagába visszatérő görbévé alakítja.”⁵

A *Tér-képzet I.-II.*, a *Már Látott* és a *Kétszer ugyanaz a folyó* című munkám működésének példáján keresztül megállapítom, hogy a szobrokban nem múló jellegű időben, *gnómikus jelenként* rögzül a jelenség.

Felmerül a kérdés, hogy *Illúzió*-e az ilyen idejű jelenség által megváltozott tér? Valóban illúzióvá válik a szobor terében, a térben az idő? Álláspontom szerint ez a térben és időben megtörténő folyamat, ami a szobor terében és így a szobor által megváltoztatott térben zajlik *valóságos*.

6. Tükör a térben, tér a tükörben

A fejezet első felében a szobraimban használt kulcsfontosságú elem, a tükör és a tükröződés kapcsán gondolkodom. A *Szókép-tükörkép* című alfejezetben a költői kép és tükörkép közötti kapcsolatra világítok rá. Ennek során megállapítom:

Ahogy a költészetben a költői kép szimbolikus értelemben használt szavai új, másfajta értelmet, jelentést nyerhetnek, úgy a valóság tükörképe is új jelentést

⁴ „Az aorisztosz görög szó azt jelenti, hogy »nem meghatározott«, tehát nem időiséget akar kifejezni, hanem a cselekvés kezdetét, beállítását, a cselekvés megtörténtének a tényét hangsúlyozva.” Balla Péter: *Újszövetségi görög nyelvi jelenségek II.* (Igék), <http://www.peterballa.eoldal.hu/cikkek/tanulmanyi-segedanyagok---study-material/gorog-nyelvi-jelensegek-ii.-igek-.html>, (utolsó letöltés: 2014. december 20.)

A gnómikus aorisztosz általános érvényű igazságok kifejezésére használt igeidő. Időtlen „igeidő”.

⁵ József Attila: *Ihlet és gondolat*. In: Miklós Tamás: *József Attila metafizikája*. Magvető kiadó, Budapest, 1988. 211.o.

nyerhet. A szoborban így a tükör sem a hétköznapi tükör marad, hanem a szobor tükre. Eszköze lesz a mű szándéka szerinti szerep betöltésének. „Átvitt értelemben” jelenhet meg a tükörkép. Szobrászi képpé változik.

*A tükör című alfejezetben a szobraim anyagairól, a tükörképpel létrejövő anyag-anyagtalan kontrasztról, a tükörről mint szobrászati „anyagról” írok. A Beney Zsuzsa *Tükör és tükörkép között* című esszéjében felfedezett gondolati rokonság kapcsán a *víz-tükör* című alfejezetben a képi és formai párhuzamokra világítok rá. A *tükör-tér* című alfejezetben – Beney Zsuzsa álom hasonlatából kiindulva – az összetükröződő tükrökben létrejövő végtelen tér-időhatásról, és perspektivikus kép- és térélményről írok.*

A térbeli valóság és a szoborban létrehozott „illuzórikus” tér, a különböző külső és belső térbeli viszonyok, a befogadó számára a hétköznapi valóság szemlélettől, viszonyrendszertől, léthelyzetektől eltérő szellemi behelyezkedést tesznek lehetővé. A „tükörfelületű kamra”, „bűvös tükörszoba” az említett szobraimmal analóg jelentést hordoznak.

Az „abszolút jelen”, az „egyidejűség” kifejezéseket nagy hangsúllyal használja Beney. Ez nyilvánvalóan megfeleltethető annak az „idődefiníciónak”, időszemléletnek, ami az előző fejezetekben ihletként, gnómius jelenidőként, állandósított jelenként került kifejezésre.

Az összetükröződés perspektivikus terében tér és idő egységben van. A folyamatos összetükröződésben térbeli látványként tapasztalható meg „a múlt és a jövő által nem határolt jelen”.

7. Személyes képmások, mimetikus ötvözetek

A fejezet első felében rövid magyarázatot adok arra, hogy az összetett technikai megoldásokkal készült munkáim elkészítése után miért kerestem újabb szobrászati kifejezésmódokat: A kiállítóterekben megvalósítható és a személyes „használat” közötti szakadék áthidalására olyan megoldást kerestem, ami által nem az adott helyszín jelensége a szobor, hanem a szobor állandó helyszíne a jelenségnek. Ez a hagyományosabb értelemben vett tárgy-szobor, ahol a megfelelően kiválasztott anyag, technika, méret, tömeg, arány határozza meg legfőképpen a szobor működését.

A *Személyes képélmény* című alfejezet első felében a homorú tükrök szerepét emelem ki, mint olyan szobrászati, optikai megoldást, ami egyszerűen működő, mégis különleges térélmény létrehozására alkalmas eszközzé válik a szobraimban. Ezekben a munkákban az interaktivitás a szobor „élőben” való szemlélésekor, az ember és tükör megfelelő helyzetének létrejöttéből következik. A néző adott tükörképe az, ami új alapra helyezi a néző és a tárgy viszonyát. A létrejövő kép a néző képe, mely nézőjét nézi. Azt, hogy a néző és tárgy, a néző és tükörképének viszonya miért, és hogyan válhat szorossá Maurice Merleau-Ponty és Beney Zsuzsa gondolatainak a segítségével világítom meg:

„A rejtély abban van, hogy testem egyszerre látó és látható. Ő, aki minden dolgot néz, önmagát is meg tudja nézni, és fel tudja ismerni látóképességének „másik oldalát” abban, amit imígy lát. Látja látó önmagát, tapintja tapintó önmagát, látható és érzékelhető önmaga számára[...].”⁶

„S ahogyan a két egymásba mélyedő szemről nem tudjuk, melyik a tükör és melyik a tükrözött, éppolyan kevésbé a világról és önmagunkról, hogy melyik a látó és melyik a látvány, s hogy sajátmagunkat nem csak a világban tükröződve szemlélhetjük-e, a világot pedig abban a tükörben, amit bennünk teremt meg? [...]”⁷

A néző és a tárgy különleges, új alapra helyezett viszonya a szobor *eszközzé* válásával valósul meg. *Az intuitív tér- és képélmény* megélésének lehetősége jöhet létre azzal, hogy a szobor a(z) (ön)megismerés teréül szolgál. A néző az „anyagból levált kép” látványának segítségével *belehelyezkedhet* a szobor terébe és „belülről veheti szemügyre”. A szoborban megélt térben – amiben tér, idő és ember nem szétválasztható – lezajló *élmények* egyes szám első személyben, *bennem* történnek meg. A tárggyal való közvetlen viszony a közvetlen szemlélet tere lehet. Tér, amelyben alany és tárgy, látó és látott egyesül a látás eseményében.

A *Személyes képmások* sorozat egyes darabjaiban, valamint a *Mimetikus ötvözet* és az *Engusz* című munkáimban megkíséreltem mű és befogadó

⁶ Maurice Merleau-Ponty: *A szem és a szellem*. <http://www.doksi.hu/get.php?lid=2918>, 4. o. (utolsó letöltés: 2014. december 20.)

⁷ Beney Zsuzsa: *Tükör és tükörkép között*. <http://vigilia.hu/regihonlap/2002/6/beney.html>, 4. o. (utolsó letöltés: 2015. május 4.)

kapcsolatát a legszorosabbra vonni, hogy a *közvetlen szemlélet* létrejöhesse.

Kontemplációval a szobor egyfajta meditációs eszközzé is válhat a néző számára. A tudatos módon létrehozott tárgy olyan tudatalatti vagy tudatfeletti érzeteket idézhet elő, mely érzetek egy irányba mutató, koncentrált élményként válnak megtapasztalhatóvá.

8. Befejezésül

Az értekezés utolsó részében, felsorolás szerűen összegzem azokat a gondolatokat, amelyeket a legfontosabbnak tarok szobraim kapcsán:

- a befogadó számára lehetővé kívánom tenni azt, hogy *a tárgyhöz oly közel kerüljön, amennyire a maga szubjektum és a tárgy objektum volta csak engedi;*
- ezeknek a szobroknak fő rendeltetése az intuitív megismerés, az (ön)felismerés és általában a megismerés lehetőségének megteremtése, ami az „egyszerű” szubjektív élményen túl, egy magasabb szinten megélt, személyes tapasztalást is lehetővé tesz. Olyan dialógust kívánok lehetővé tenni, amelyben a néző a személyes térélményben a képmásával, s azon keresztül önmagával léphet kapcsolatba; s amely dialógusban nem a műtárgy beszél a nézővel, és nem is én, mint alkotó „beszélek”;
- a szobor a tér csendje. A hétköznapi tér zajából csendes szoborteret épít, amiben a vizuális „mondanivaló” érvényesen és hangsúlyosan szólalhat meg;
- a *jelen-ség*, a „pillanatban határolt végtelenség” megteremtése a fontos.

Irodalomjegyzék

- Balla Péter (2015): *Újszövetségi görög nyelvi jelenségek II. (Igék)*,
<http://www.peterballa.eoldal.hu/cikkek/tanulmanyi-segedanyagok---study-material/gorog-nyelvi-jelensegek-ii.--igek-.html>, (utolsó letöltés: 2014. december 20.)
- Beney Zsuzsa (2002): *Tükör és tükörkép között*.
<http://vigilia.hu/regihonlap/2002/6/beney.html>, (utolsó letöltés: 2015. május 4.)
- Focillon, Henri (1982): *A formák élete. A nyugati művészet*. Gondolat, Budapest.
- Készman József, Nagy Edina (szerk. 2005): *Tér a szobrászatban, a szobrászat tere*. Műcsarnok, Budapest.
- Merleau-Ponty, Maurice: *A szem és a szellem*.
<http://www.doksi.hu/get.php?lid=2918>, (utolsó letöltés: 2014. december 20.)
- Miklós Tamás (1988): *József Attila metafizikája*. Magvető kiadó, Budapest.
- Mukařovský, Jan (2004): *A lírai költészet; A költői mű mint értékek összessége*.
<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2004/>, (utolsó letöltés: 2014. december 15.)